Коли у небуття і ймення наше кане,

Не згасне сонечко у небі полум’яне.

Нас не було, та світ не був від того гірший,

Він не погіршиться й тоді, як нас не стане.

Омар Хайям.

Це він так, як ми знайомилися, представився: Урмат Бек з Великого Кавказу. І по хвилі, загледівши мій запитливий погляд, розяснив:

— Моя батьківщина розташована на схилі Великого Кавказу.

Хоч я й не сильний в топоніміці Кавказу, але швидко второпав:

— Карачаєве?

— Так, — йому заімпонувало, що я вгадав його національність. — Перед вами карачаєвець. Самоназва карачайли. Але це умовно. Я, навіть, не відаю скільки різної крові в мені тече. Моя народність утворилася десь у XIII столітті в результаті змішання місцевих гірських племен з аланами, болгарами, кипчаками і ще бозна з ким.

На позір він був яскраво вираженою, як у нас прийнято казати, особою кавказької національності. Але говорив цей карачаєвець чистою російською мовою, без характерного для кавказців акценту. (Вже пізніше я дізнаюся, що він, крім рідної, карачаєво-балкарської та російської, своєї офіційної мови, чи, як казали, мови спілкування, вільно володів французькою, німецькою та англійською).

— І, навіть, розумію хінді, — додав і зітхнув, і надовго вмовк.

З Індії, де він між ділом практикувався в хінді і почалася його по-суті смертна біда.

Він був чи не єдиним моїм літературним персонажем, власне, моєї невгамовної професії журналіста, з яким мені спершу — зізнаюсь як на духу, — наче аж страшно було ознайомитись. (А втім, страшно без "наче"). Себто вступати з ним в контакт, перед тим, як писати задуманий нарис Чи що там вийде. Мужністю — правди ніде діти, — я не відзначаюся, хоробрістю, звагою теж. Не герой, одне слово, який відчайдушно пре на амбразури не задумуючись над наслідками. Але повагавшись, зваживши всі "за" і "проти" та яку небезпеку могло принести мені це знайомство, я все ж таки вирішив пересилити свою тривогу й пішов з ним на контакт. За принципом: що буде, те й буде! Двічі не вмирати, а раз не минувати. А все тому, що Урмат Бек належав тоді — та й тепер належить, як що тільки ще живий, — до прокажених, з якими до того мені ще не доводилося спілкуватися, але жахів про подібну категорію хворих я і наслухався, і начитався чимало.

Я був тоді молодим — 30 років, тільки жити! — успішним журналістом, вже дослужився до заступника редактора газети (в недалекій перспективі мені "світила" його посада — він вже потихеньку збирався на пенсію) мав молоду дружину, двох діток, вельми пристойну квартиру, не кажучи вже про вагу в суспільстві… Одне слово, життя моє і кар’єра тоді були на злеті. І йти на контакт з прокаженим? Я що — вже зовсім того… Ризикувати усім — здоров’ям, життям, сім’єю, кар’єрою?.. Адже тоді — та й тепер, між іншим, — ніхто не знав як передається проказа, а що вона передається при прямому контакті, сумнівів ні в кого не було. Тож ідучи на контакт, я ризикував усім тим, чого на той час досягнув. Зрештою, і життям, але… Перемогла професія, обов’язок журналіста. Та й проста цікавість — я все ж таки творча особистість. І я пішов. На той контакт, що міг для мене закінчитися печально. (Як мій дід у подібних випадках казав: вилізти боком).

Перед тим заглянув до тлумачного словника та енциклопедії аби поповнити свої запаси куцих знань про жахливу недугу. І вичитав там таке: прокажений (а Урмат Бек з Великого Кавказу саме таким і був) — це людина хвора на проказу. У свою чергу проказа — тяжка (гостра) хвороба інфекційного (ось що мене лякало-насторожувало: інфекційного!) захворювання людини, що уражає шкіру, м’язи, гортань, внутрішні органи та периферичну нервову систему. Букет здатен відлякати будь-кого з бажаючих поконтактувати з прокаженими. Та й в ім’я чого? Аби задовільнити свою цікавість, вивчити ще й такий матеріал, написати про нещасного, якому вже ніхто й ніщо не допоможе, якогось там нариса? Тим більше, йти до їхньої колонії, до лепрозорію, що недарма ж знаходиться на відшибі ледь чи не засекречений, принаймні, місце знаходження його ніде не афішується і в персі про те, — аби не сіяти паніку, — ані слівця тоді не було. Знаходиться за колючим дротом та міцною охороною — тюрма тюрмою! А все тому, що проказа (лепра) — дуже і дуже небезпечне захворювання. Заражені люди живуть (мають жити) ізольовано в спецприміщеннях лікувально— трудових закладів, лепрозоріях. Простіше, в резервації, в колонії для прокажених, що їх здорові обминають десятою дорогою, а контактів з її хворими бояться як вогню.

А я зібрався туди йти. За власною забаганкою, а не з чийогось злого повеління. І вела мене туди журналістська етика й обов’язок.

В тлумачному словнику надибав ще й таку цитату до слова "проказа" (з Ю. Смолича): "Може, в цих місцях лютує якась із жахливих і нерозгаданих південних пошестей… — Проказа! Лепра! — здригнувся Сахно на свою здогадку".

Виявляється — це я тоді для себе відкрив, — в Україні є лепрозорій — в одній з її південних областей (у якій — промовчу), на межі з Придністров’ям. У ті часи — найбільша в Радянському Союзі резервація для хворих на лепру. І туди, на зустріч з прокаженим, а отже, потенційно небезпечним, в лікарню— колонію (чи й тюрму — за колючим

же дротом!) я й поїхав. Всю дорогу я ні-ні та й непокоївся: а раптом, не доведи Господи, підхоплю?

Журналістська цікавість до всього незнаного мені таки пересилила і я поїхав. На південь — скажу так, — України, до тамтешньої колонії прокажених (казали, їх там чоловік двісті), щоб зустрітися з ним, карачаєвцем з Великого Кавказу на ймення Урмат Бек, долею якого я тоді зацікавився і навіть збирався про нього щось там писати.

Лікарня знаходилась на околиці якогось села, під яром і була обнесена високим і щільним зеленим парканом, добряче правда, облупленим, поверх якого тягнувся колючий дріт. Мда-а...

Розташовувалась вона в якомусь прадавньому, напівзруйнованому замку (на території були новіші будівлі, адміністративний корпус тощо), у якому під час Другої світової були німецькі казарми. Хворі тулилися по п’ять чоловік у кімнаті із склепінчастою стелею і товстими — чи не фортечними — стінами.

Ось і контрольно— пропускний пункт, озброєна сторожа, яку хотілося назвати вартою.

А навколо паркану зарості кропиви, будяків, чортополоху, одне слово, забутий закутень світу.

Зустріч з моїм героєм відбулася за сприяння головного лікаря. Він мені й дозвіл дав відвідати лепрозорій, сказавши при цьому: "Не дрейф, журналісте, — панібратськи так порадив. — Я тут сиджу вже десять років, а бачиш — живий, здоровий, слава Богу. (Він був тлустий, білий халат аж тріщав ньому — і страждав ядухою). — Лепра чіпляється в першу чергу до тих, хто її боїшся. Сподіваюсь, ти її не боїшся? І правильно робиш, бо тих відчайдух, кому вона до фені, зараза обминає". Лікарня вважалася санаторієм для специфічного контингенту хворих.

Нікого в лепрозорії і не виліковували, але спасибі, що хоч турбувалися про хворих, які мали сякий-такий харч, затишок і притулок. А навколо паркану зарості кропиви, будяків, чортополоху, одне у світі, що їх навідріз відмовився приймати, і взагалі, мати з ними справу.

Урмат Бек, особа кавказької національності, як представив його головний лікар, виявився маленьким сухеньким чоловічком віком під сорок, хоч на вигляд значно старший, з покрученими ногами, власне, обрубками ніг, що залишилися від колись невтомних його ніг горця і геолога і пересувався на милицях. Руки, теж мав покручені. Проте обличчя було ще чистим, хоч і безбровим — лепра його обминула — поки що, — що є рідкістю для такої категорії хворих. Тільки очі — чорно-сизі, були ще молодими. Принаймні, не згаслими і в них ще ніби спалахували якісь іскринки, підкреслюючи, що він ще живий. Хоч і схожий на ходячий труп.

Проказа — одна з найжахніших і найдавнішніх хвороб людства. Про неї навіть згадується у Ветхому Завіті, але лікувати її медицина ще й досі не вміє і не знає як, але цим інфекційним хронічним захворюванням страждають не всі, а лише від 5 до 10 відсотків осіб, які схильні хворіти лепрою. Решта щасливо її обминає, хоч і має до неї схильність. Ось тільки спробуй дізнатися, до якої групи ти належиш: до тієї, що може захворіти, чи до тієї, що хоч і схильна, але не захворіє. І вважається, що проказа передається при простому дотику хворого до здорового. Особливо, при тривалому контакті шкіри — тоді зараження відбувається стовідсотково. І все ж деякі спеціалісти вважають, що зараження відбувається лише як наслідок вдихання бактерій, що вилітають з носа чи рота хворого. (Я ледве втримався, щоб не відсахнутися від Урмата, чи не затуливши собі носа й рота, притьмом не кинутися навтьоки). А ще вважається, що не останню роль тут швидше всього відіграє спадковість. (У моєму роду, слава тобі, Господи, ніхто цією заразою не страждав). Але достеменно так ніхто й не відає, що таке лепра і за яких умов вона нападає на людину, — цим вона і небезпечна. І водночас — страшна.

У світі нині від 12 до 15 мільйонів хворих на проказу. І щорічно реєструється 600-800 тисяч нових випадків зараження — ось це мене тоді й непокоїло. Найбільше їх в Нігерії, Бразилії, В’єтнамі — в тодішньому СРСР їх було порівняно з азіатськими країнами, обмаль. Дріб’язок, бо в першу чергу її підхоплюють вузькоокі, і особливо в Індії.

В Індії й підхопив те лихо Урмат Бек з Великого Кавказу.

— До Індії, — розказував він мені за колючим дротом, де ми сиділи на лавочці й тихо-мирно бесідували, — у мене було вельми успішне життя. Наукова кар’єра теж складалася добре. На той час я був перспективним геологом, кандидатом наук. Мав наукові праці. А ще мав кохану дружину Мамаджан (прабабця в неї була туркменка, на її честь і назвали мою дружину, але я її звав на російський манер: Мама. Мали ми й синка з російським ім’ям Степан. Назвав його на честь свого друга— геолога, росіянина Степана. Ми працювали в одній геологічній експедиції в Саянах. Там і сталася зі мною лиха пригода. Я зірвався в прірву. Повис над нею, як кажуть, на волосині. Мав стовідсотково розбитися, але… Мене порятував колега Степан. Я йому безмежно вдячний. Навіть сина, що саме тоді народився в далекій Карачаєво-Черкесії, назвав на честь свого друга-рятівника Степаном… Але… Краще б він мене тоді на врятував. Я загинув би і не знав би всього того, що я згодом зазнав. Щоправда, Степан тут невинуватий. Він тоді мене порятував і моє успішне життя успішно й далі тривало. Як і робота. Я, навіть, поезією захоплювався. Писав вірші, рідною карачаєво-балкарською мовою і якось раз чи два надрукувався в нашій обласній газеті "Ленін байраги" ("Ленінський прапор"). Але серйозно я віддавався геології, науці про Землю. Вже готувався до докторської дисертації. Мені було обіцяно місце в престижному інституті Академії наук, а тут і щаслива нагода трапилася. Просто везуха. Яка рядовому геологу з поля ніколи і не світила — зарубіжне відрядження, В Індію. Про зарубіжні поїздки ми тоді в СРСР лише мріяли, але не кожному вони випадали. А тут така оказія! І я полетів в Індію — навіть не встиг попрощатися з дружиною та маленьким синком. Летіти треба було нагально. Працював у складі спільної радянсько— індійської геологічної експедиції в горах

Західні Гати. Потім в Гімалаях, в Каракорумі, мешкали в польових умовах в наметах, але часто й у гірських селищах, де санітарія не не завжди була на рівні. Інфекцій же — кишіло. Там я надивився на прокажених — вони тінями-примарами жахними блукали дорогами, неприкаяні, страшні, спотворені і всі од них сахалися, як чорт від ладану. Нещасні зобов’язані були носити з собою дзвоники і їхнім калатанням застерігати про свою появу, аби од них розбігалися люди. І вони різбігалися. Недарма ж і поговірка така існує: втікає, як від прокаженого. Ось там я й підхопив ту проказу… Як? Де? Коли? За яких умов?.. Хто тепер скаже. Та й ніхто досі до пуття не знає як передається це лихо… Якось під носом у мене з’явилася коричнювата пляма. Швидше плямочка, цяточка така ніби ж безневинна. І раптом почала рости, ширитись. І — все. Пропав Урмат Бек з Великого Кавказу, кандидат наук, завтрашній доктор наук, який приїхав до Індії за бабками та фактами для дисертації і за новими званнями та посадами, і все рухнуло — в один день — як медицина винесла мені свій невмолимий вердикт: лепр!

І білий світ для мене став чорним. В один день від мене всі відсахнулися. Навіть, брати геологи, але я на них не мав і не маю обиди. Я розумів їх. Як і те розумів, що мені треба негайно зникнути з цього світу.

Принаймні, триматися од нього осторонь аби ще когось не заразити.

Оскільки способів лікування прокази немає, я тоді, як заразився в Індії, зрозумів, що це вже асе. (Правда, що хоч від прокази і не можна вилікуватися, але лікуватися все одне треба, інакше буде ще гірше). Сама вона не залишить мене. Принаймні, доти, доки не з’їсть, а медицина безсила. Мені доля винесла смертний вирок. Вищу міру — гнити живцем і бути позбавленим суспільства й спілкування з собі подібними (хіба, що з такими хворими, як і сам). Про те, щоб такому хворому мати сім’ю й говорити не доводилося. Не було ані найменшої надії врятуватися. Та ще й заражуватиму ближніх — з ким контактуватиму. (Я знову здригнувся, але виду не подав).

Мій ляк можна зрозуміти — прокаженим не було місця на Землі. І — не має ні серед живих, ні серед мертвих. Захворів проказою — ти вже мертвий, хоч і живий, але вже мертвий. Мертвий, хоч ще чомусь і живий. Таким, навіть, у церквах ставили свічки — за упокій. Ще живим.

Отож, повернувшись з Індії (проказа тільки-но починалася і на моєму обличчі її ще не видно було) в СРСР. Куди далі? Де жити? (Як жити — то інша річ). Додому повертатися? Дружину і сина заразити? Та мене міліція одразу ж схопить і відпровадить в лепрозорій… Почалися безсонні ночі, коли так викручувало ноги й руки, що я качався до ранку і вовком вив. І постала переді мною — вперше у моєму до того такому успішному житті, — дилема. Гострим ребром: або жити, або…

Я добре знав, що проказа — не виліковується.

Наша могутня медицина перед нею, як і перед деякими іншими хворобами — безсило пасує. І навіть не може її загнати, — бодай на якимсь час, — хоча б в ремісію — тимчасове ослаблення проявів хвороби. Бодай на кілька років дати приреченому передих — так ні ж. Хоч лікуйся, хоч не лікуйся — все одне справа буде лише погіршуватися, і погіршуватиметься тільки катастрофічно. Доти, доки я, — в даному разі я, — не перетворюся на живий… Даруйте, смердючий і спотворений труп. Надії на порятунок — нуль. Тільки стрімкий розвиток хвороби в напрямку до загибелі, в крайньому разі до жахливої інвалідності. Як хворих не лікуй, вони все одне благополучно гинуть. А я… Не я перший, не я останній. За тисячі років, що на планеті Земля лютує проказа — мільйони й мільйони таких як я були приречені живцем гнити. І гнили, живцем. Медицина, власне, влада, лише прихистить мене в лепрозорії та й усе і буде лише спостерігати як я гнию. Доти, доки й не переселюся на лікарняне кладовище, де лежать сотні й сотні таких бідолах, які колись приїхали сюди з надією на порятунок…

Тож і постала переді мною дилема: або жити, жити навіть і тоді, коли в тебе, ще живого, почнуть відмирати органи твого тіла, або… або покінчити з таким життям. Одним махом розрубати гордіїв вузол, щоб і

себе не мучити, адже кінець все одне буде жахливим, і близьких звільнити від горя. І піти з цього світу, таким радикальним чином вирішивши свої проблеми, страхи, болі, відчаї, безнадію…

Все одне ж колись доведеться помирати — безсмертних в роду людському немає. То краще одним махом: р-раз і все. Як казав один вождь: немає людини, немає і проблеми.

А якщо жити, то доведеться жити самому — без сім'ї, без рідних, без близьких. У мого любого Омара Хайяма ніколи не було сім'ї, як і нащадків, а нічого — жив і творив. Проживу і я без сім'ї.

Аби хоч якось заспокоїти себе, що не буду мати не лише сім'ї, а й друзів, я повторював рубаї того ж таки Омара Хайяма.

Не ті тепір часи, щоб друзів добирати.

З людьми на відстані безпечніш розмовляти.

До найвірнішого приглянь розумним оком —

І ворога в ньому зумієш розпізнати.

Але це було малою утіхою. Я не уявляв свого життя без сім'ї, без друзів. Але нічого вже змінити не міг. Все хтось вирішив за мене.

І я дійшов до думки, що така воля Аллаха. А все зваживши, вирішив… жити. Тобто вибрав те, що важче. Не таке просте як смерть.

Аллах послав мені життя.

Він і тільки Він вільний розпоряджатися моїм життям. Як Він вирішить, так і має бути. Та й не виключено, що це Він посилає мені

випробування, які я мушу витримати достойно. Перефразовуючи одного російського поета, я б сказав: померти в цьому світі не трудно, жити — значно трудніше. Тож кожна людина має відстраждати своє, виділене їй Небом. Мав відстраждати і я, випити свою чашу сповна. Наперекір всьому! Аллах дав мені життя і долю в Ніч Призначення (за мусульманським віруванням, ніч, у яку Творець визначає долі всіх людей, які живуть на Землі) і я мушу прожити його…

Бажано навіть достойно.

Серед таких же приречених бідолах, як і я. Та ще серед безпомічних лікарів, з якими я, до речі, люблю грати в шахи, але я тоді був ображений — на увесь білий світ! Як ніби він був винним у моїй біді і повторював рядки свого улюбленого поета про те, що

О світе, знаєш сам, які твої діла!

Ти міцно замкнутий у башті гніву й зла!

Одним добро даєш, а іншим лихо тільки

Це й знаєш ти, осел! Ні, гірший від осла!

Я тоді, повторюю, був ображений на увесь світ білий, який — як я сьогодні певний, — все ж таки прекрасний, і — унікальний. Бо невідомо чи є ще де у безмежному Всесвіті бодай один такий! Тепер я радуюсь кожному новому дню… Сонечко зійшло і добре, і — прекрасно. А тоді я на світ білий вергав громи і блискавиці моїх образ.

Але перед тим, як мій слід назавжди зникне за колючкою лепрозорія, треба було тут, на волі, вирішити останні проблеми. І заодно обірвати — раз і назавжди! — всі зв’язки з життям, зі своєю сім’єю на яку я вже не мав права, і ще живим вмерти для цього світу і його людей.

З вимріяним фахом — геолог, з покликанням — наука, — хочу я цього чи не хочу, вже покінчено. Віднині я ніхто. Просто приречений каліка — яка вже тут наука як у мене вже і самого життя не було, а сам я був хоч ще й живим, але вже мертвим, у сорок неповних років. То яка наука, яка кар’єра для мертвого, хоча ще й тимчасово живого.

Додому я теж вирішив не повертатися. Бодай аби попрощатися. Я не мав на це права. Заразити дружину і сина? Дому, як і сім’ї, в мене вже не може бути. Дім і сім’я для прокаженого відомо які — лепрозорій за колючим дротом. Я вже знав його адресу в тодішньому есересері: Україна, одна з південних її областей. Та й прощатися це значить зізнатися дружині й синові, що я прокажений. А для чого це їм знати? Щоб потім вони все життя терзалися? Чи не жорстоко це буде з мого боку? Та й Мамаджан моя тоді буде і не дружина, і не вдова. То для чого їй все життя зазнавати болю і горя? Чи не краще буде, якщо я раптом помру. Або ще кращі загину. Одержавши похоронку, дружина поплаче, поголосить якийсь час й згодом заспокоїться. Адже давно відомо: час лікує. Аллах посприяє, вийде вона заміж, створить нову сім’ю.

А, знаючи, що я в лепрозорії, побиватиметься за мною все життя — не дружина, не вдова, а хтозна і хто. Ні, краще буде, якщо я для неї "загину". Та це й не буде перебільшенням, адже я вже і справді загинув. Хоча ще й живий.

Урмат Бек відіслав дружині "офіційного" — як він мені потім розповідатиме, — листа. Буцімто з Індії. Про власну загибель. Про те, що "ваш чоловік, кандидат наук, геолог У. Бек, такого— то року народження, перебуваючи в Республіці Індія в службовому відрядженні загинув внаслідок нещасного випадку і похований на південному схилі гори Айнамуді" — є там така.

— А вже тоді дорога мені прослалася одна — в лепрозорій. Туди, куди звозили заражених лепрою в СРСР. Дізнавшись де лепрозорій, поїхав сам. Добровільно.

Знаючи, що дорога моя в один кінець. Назад з лепрозорію таким, як я, дороги немає. Хіба на той світ, а він не забариться. На ногах у мене вже були відкриті рани, але якось я таки дістався лепрозорію… Де мене й прийняли як стовідсотково їхнього хворого. Де я живу й нині. Ось уже десятий рік. А втім, час для мене зупинився. Мені все одне яке сьогодні число. А втім, я не знаю яке. Чи який рік на планеті Земля. І все одне яке число чи який день буде завтра і який рік згодом наступить, і скільки мені годочків виповниться…

— І всі ці десять років ваша дружина Мамаджан…

— Очевидно, вона вже не моя, а якщо й моя, то — колишня.

— Ваші дружина і син певні, що ви загинули в Індії десять років тому? Внаслідок нещасного випадку в горах?

— Мабуть що так. Принаймні, я так сподіваюсь. — По хвилі: — Може, з мого боку це й жорстоко, але… Але все одне це краще, ані ж би Мамаджан, Мама моя всі ці десять років знала, що я в лепрозорії — без права на повернення до нормального життя.

Ще по хвилі, з погано прихованою розпукою та відчаєм.

— Тільки іноді раптом так захочеться — хоч криком кричи, — побачити її. Відчути запах її тіла — я й досі пам’ятаю запах її тіла. Чи хоча б дізнатися: як вона там, Мамаджан, Мамочка моя в Карачаево-Черкесії моїй рідній? Так захочеться, що хоч вовком вий. І я вию… І руки б кусав, так вони вже проказою з’їдені…

Після довгої— довгої мовчанки (я терпеливо сидів поруч):

— Але нічого не вдієш — вище себе не стрибнеш. Тож намугикую— наспівую ночами про себе "Держись, геолог, крепись, геолог, ти ветру и солнцу брат…" Цю пісню ми, геологи, любили наспівувати в горах — як

тяжко було… але те "тяжко" ні в яке порівняння не йде з тим "тяжко", що його я відчуваю нині. І відчуватиму до кінця свого невдалого життя…

У цієї історії лучилося негадане продовження. І ось яке. Років зо два по тому випала мені — на дурничку, пардон, профспілка посприяла! — путівка в Єсентуки, в тамтешній санаторій попити мінеральну водичку (у мене тоді були проблеми зі шлунком).

А Єсентуки — це Ставропольшина Російської Федерації. До якої, між іншим, і Карачаєво-Черкеська (тоді спільна на два народи) автономна область входила — на схилах Великого Кавказу. Ну, поїхав, п’ю воду, п’ю…

В санаторії — стабільна нудьга. (За жінками я не спец упадати й до них лицятися — а чим ще в санаторії займатися?) Від безділля. Але виручали екскурсійні поїздки.

В першу чергу відвідав Лермонтовські місця (побував у П’ятигорську, біля гори Машук, де урвалося життя поета). А потім якось поїхав до гори Чегет. Є там такий екскурсійний маршрут — принаймні, тоді був. Збереглася в пам’яті довга-довга дорога, спершу рівниною Ставтопольшини, потім — Передкавказзя. А ще далі з траси пірнули в міжгір’я.

Між схилами гірських відрогів — нешерока, радше вузька і довга на кілометри й кілометри, здається, їй немає й кінця, — долина, по якій петляла якась гірська річка. А обабіч неї петляла й дорога з благеньким потрісканим асфальтом.

Проїжджали селища, що одне до одного тулилися в нешерокій долині з одного боку до річки, а з другого — до відрогів гір: чим далі вглиб, тим вужчою ставала долина, річка бурхливішою, а гори обабіч стрімкішими. Ми в’їздили в царство Казбеку.

Там і виявилась батьківщина Урмата Бека — його Карачаєво-Черкесія. Назва селища, в якому закінчувався екскурсійний маршрут (далі шляху не було, лише підвісна канатна дорога на гори) видалась мені мовби знайомою. Ніби я її десь уже чув. Але звідки я, українець з Придніпров’я, який вперше опинився на Кавказі, міг чути назву селища карачаєвців?

Пригадав: та ймення того селища мені називав карачаєвець Урмат Бек, як я зустрічався з ним два роки тому в лепрозорії. Виходить, це його рідне селище? Те, де він залишив дружину Мамаджан (я запам’ятав її ім’я) та сина Степана? Виходить, і справді тісно в цьому світі.

І я загорівся бажанням їх розшукати (якщо вони живуть у тім селищі), чи бодай щось дізнатися про їхню подальшу долю.

На гору Чегет я вже не став підніматися, а поки туди піднімалися канатною дорогою інші учасники екскурсії, подався блукати селищем. Просто так, а раптом пощастить? В селищі був достоту гамірний — істино східний! — базар, майже в центрі, неподалік річки, що була там бурхливою, адже тільки-но спустилася з гір.

Торгували усім, чим тільки можна було (а найбільш імпортним ширпотребом, що його з-за кордону завозили всюдисущі тоді човникарі). Покупальників — щодня до гори Чегет прибувало по кілька екскурсійних автобусів, вистачало і базар процвітав. Отож, походив я тим торговищем, придивляючись та прицінюючись до яскравих імпортних товарів з Туреччини, Ірану та Китаю. Невтримавшись, купив гарний светр місцевого виготовлення з овечої — теж, з місцевих овець, — вовни, теплий і пухнастий. Якраз те, що мені й треба було для зимової риболовлі. Здається, за 45 рублів — ціна для светра невелика. А вже потім заходився розпитувати жінок— торговець: так, мовляв, і так, жив у вас колись родом він звідси, народився і виріс у плетеній з лози хаті, обмазаній глиною, з очеретяним дахом — Урмат Бек, геолог, учений…

І раптом від однієї ятки пролунало:

— Той, що в Індії загинув?

І ось ще я тоді дізнався. Урмата Бека (нашого геолога і вченого) у селищі ще пам’ятала. Та і виріс він на їхніх очах, там школу закінчив, потім у Ставрополі, в університеті навчався. Потім по горах з геологами ходив. Десь у Росії, в Сибіру. Жінка його, Мамаджан, теж звідси родом. Коли він в Індію поїхав підзароблятися, вона його вдома чекала, і дочекалася звістки про його загибель.

— Оге, одержала вона страшну бомагу. Яка писала, що Урмат Бек в Індії голову свою зложив. Там його й поховано — так та бомага сообщала.

Ще я дізнався: дружина Урмата більше року слала розпачливі листи — і в Індію, і в Москву, навіть у Ставрополь, хоч край в цій історії ні при чім був. Благала, аби тіло її чоловіка привезли в Союз, щоб його вдома поховати… З Індії ніякої відповіді так і не отримала, а Москва відгукнулася. Писано було на гербовому папері, що їм нічого невідомо (немає даних) про загибель в Індії радянського геолога Урмата Бека ("Як невідомо, — голосила Мамаджан, — як бомагу про його загибель присилали?!.")

— Що далі було? Відомо, що буває з удовою, яка свого чоловіка втратила. Горювала, як і всі вдови горюють. Побивалася. Переконалася, що ніхто їй тіла загиблого чоловіка не поверне — не надійся і не чекай! — і стукатися далі в державні двері безнадійно, то на кладовищі нагорнула горбик. Ще й поставила там камінь з його ім’ям та прізвищем. Могила вийшла для виду, для блізіру, під горбком, ясна річ, ніякого тіла не було. Для безутішної удови то було місце, куди вона приходила плакати — як то ходять вдови на могили своїх чоловіків. Бо як же без могилки… Мала чоловіка і тепер навіть могилки не має? Бодай і на старому кладовищі? (Я бачив те кладовище. Справді, старе, принаймні,

там свіжих могил не було — буцімто в кінці селища відкрили новий цвинтар. Було воно наче занедбане. Чи забуте. Заросле густою і високою — місцями по пояс людині, травою. З неї густо стирчало високе гостре каміння, надгробки. Чимало з них вже попадало в траву, інші похилилися, частина ще стирчала рівно.)

— Як далі вдова Урмата Бека жила? Рік чи два походила Мамаджан на кладовище, поминала, як і годиться поминати померлих, а потім… Мабуть, виплакала сльози. А тим часом синок її Степан Бек закінчив у Ставрополі університет. Направлення отримав до Черкеська, столиці нашої. Чи обласного центру. Працює, казали, там директором школи. По якомусь часі мати перебралася в Черкеськ, буцімто — вигулькували й такі чутки, — там вдало вийшла заміж. Хай Аллах милостивий доточить їй жіночого щастя, плакала, бідолашка, за своїм Урманом. Хоч він, як і вона, мусульманин, але й у православних церквах Ставрополя Мамаджан ставила свічки за упокій Урматової душі. А як вона живе з новим чоловіком у Черкеську — того не відаємо…

Мабуть, добре. Бо лихі вісті, нехороші, завжди швидше за інші прилітають…

Він був живим і тоді, коли я, відвідавши його батьківщину, повернувся з Єсентуків до Дніпропетровська.

Я все-таки знайшов можливість — як був у творчому відрядженні в Одесі, — відвідати його в лепрозорії.

— За це я своїй дружині, Мамочці своїй вдячний, — скаже Урмат Бек, як я розказуватиму йому про свою поїздку в передгір’я Великого Кавказу, на його батьківщину. — Свічки за упокій ставлять мертвим, а я вже давно мертвий. Хоч ще чомусь живий — на все воля Аллаха. І поставивши свічку

за упокій моєї душі, Мамаджан успокоїла мою душу. Я вже змирився зі своєю долею, мені стало легко. І навіть просто. Моя душа вгамувалася. Тож таким, як я і треба ставити свічку. За упокій… Та й перспективи повернутися до життя в мене немає…

В житті колонії багато що змінилося. На той час вже Радянського Союзу не було і не знаю від чого — від того, що СРСР зник, чи з-за скрут фінансових, — озброєну охорону на вході зняли, контрольно—пропускний пункт ліквідували… Вхід до лепрозорію став вільним для будь-кого. І не треба вже було питати дозволу в головлікаря аби відвідати резервацію. Але виявилось, що бажаючих туди ходити і вдень з вогнем не знайдеш. Їх туди пряниками не заманиш. Боячись прокази, люди десятою дорогою обминали лепрозорій, остерігаючись навіть подуву вітру, якщо він дув у їхній бік. Лікарів, в якості обслуговуючого медперсоналу для лепрозорію ще якось знаходили, хоч брак їх постійно відчувається, із середнім медперсоналом — стійка проблема. Не кажучи вже за санітарок — їх там завжди не вистачає. Навіть медики бояться прокази (вони добре знають, що вона не вилікувана), був випадок, коли молодий лікар, який і року не попрацював там, підхопив заразу і загинув.

Оскільки вже не було охорони на вході-виході (як і самого КПП), хворі вже могли вільно виходити за лепрозорій.

Могли, але не виходили. Світ їхню появу зустрів би вороже — вони ж бо прокажені, потенційні носії зарази. Тож знаючи це, хворі й не виходили за ворота колишнього КПП. Та й з ходою в них були непрості проблеми. У більшості — покручені ноги, ступні яких вже повідмирали чи атрофувалися, тож замість ніг — жалюгідні обрубки, на яких не те, що ходити, триматися не просто. У більшості вже й зап’ястів немає, або якщо вони — покручені, — уціліли, то позалишалося там по пальцю-другому, геть скарлюченому. Тож їм тяжко було ходити й на милицях.

Та й обличчя в багатьох спотворені так, що на них лячно й дивитися. Тож вони й не виходили на волю — світ їх не прийме, вони страшні для

нього істоти. Носії зарази, з якою людство не може впоратися з часів Ветхого Завіту.

На території колонії — невеличкі городики, на грядках хворі — хто ще міг — якось потихеньку длубалися, аби відвести душу і вбити вільний час якого до безміру було — покалічені, постарілі, онемощілі. Більшість днями сиділа на лавочках під лікарняним корпусом — на сонечку вигрівалися. Хоча це чисто умовно — вигрівалися, — адже прокажені не відчувають тепла. Як і холоду. Тіла їхні нечутливі до подразників — хоч розпеченим залізом їх припікай — їм все одне. Нових хворих після розпаду Союзу в лепрозорій вже не привозять, а ті що були частково вимерли, решта постаріла.

Є там і невеличка пасіка в покинутому яблуневому саду, що вже давно від старості не родить, а новий посадити в адміністрації нема коштів. На пасіці — п’ять рамочних вуликів і стільки ж дуплянок, — і трудиться в міру своїх сил і можливостей Урмат Бек. Бджоли — то останнє захоплення, що в нього ще лишилося в цьому світі, І він йому віддається сповна. "Коли б, — казав, — не бджоли (у його вимові "пчели"), то не знаю, як би й жив тут. А ще, — стримано посміхнувся своїм спотвореним лицем і посміхатися йому було тяжко — шкіра натягувалася, — в нас спільний друг — кіт Харитон. Здоровий такий котяра, пухнастий і ледачий — мишей ліниться ловити то вони в нас і по постелях бігають. А тому ліниться, що ми його вдосталь харчами забезпечуємо. Прокази Харитон не боїться, тому вільно обходить кімнати з хворими і треться об ноги та муркоче… Для нас то щаслива мить забуття, коли здається, що ти вдома, в колі сім’ї і твій кіт тобі об ноги треться та співає свою безконечну пісеньку…

— Згодом, — далі розказував Урмат Бек, — наш кіт Харитон негадано народив семеро кошенят. Уявляєте? Для нас то була новина з новин! Лише тоді ми здогадалися, що то не кіт Харитон, а кішка. Ми її стали звати Харитонихою. І вдячні їй, що вона єдина у світі істота, яка не боїться з нами дружити. Інших новин у нас немає…

За час, що ми з ним не бачилися, Урмат ще більше зсохся, змалів і онемощів — навіть зростом поменшав, перетворившись на такого собі підлітка.

Проказа вже почала діставатися до його лиця й потихеньку його потворила, але ноги та руки — чи те, що від них позоставалося, — перестало крутити і він вже міг спокійно спати.

Хоча… Який там спокій у його стані! Але ні-ні та й намугикує старий геолог, як болячки надто прикрутять його: "Держись, геолог, крепись, геолог, ти ветру и солнцу брат…". Я таки зважився і розповів йому про свою поїздку до Єсентуків та про екскурсії на схили Великого Кавказу.

Ми сиділи на лавочці й він здригнувся — як я почав говорити про відвідини його батьківщини, — здригнувся і завмер. Здавалось, навіть і дихати перестав.

Я ще повагавшись, чесно про все йому розповів — про те, що почув на його батьківщині.

— Мамаджан, кажеш, поставила мені могильний надгробок? — перепитав і по хвилі схвально кивнув. — Це добре. Так і треба — ставити померлим надгробки. Для них, як і для всіх я мертвий. А мертві повинні мати свої могили — цього права нас, мертвих, ніхто не може позбавити!

В цей час в оточенні виводку пухнастих тлустеньких кошенят, підійшла до нас руда кішка, яка ще не так давно перебувала у статусі кота Харитона і заходилася тертися об ноги Урмату. Тручись та вигинаючи спину і задираючи хвоста, затягла свою заспокійливу пісеньку, наче як казала: все буде добре, все буде до-о…

За нею, беручи приклад з матері замуркотіли, тручись об ноги Урмата її кошенята. І все те котяче сімейство так затишно муркотіло, що Урмат і геть розтанув душею. Посміхаючись невідомо до кого — чи до

чого, — гладив обрубком руки кошаче сімейство і очі його — коли звів голову, — були просвітлені і чисті-пречисті. І сам він був лагідний і наче аж умиротворений.

— Це мій ірам, — сказав, — казковий сад, рай… — Жаль тільки, що Кавказ звідси далеко. Але він часто приходить у мої сни — високі білоголові гори, хребти й урвища, зелені долини, бурхливі ріки. Ревуть зубри… Від їхнього реву я й прокидаюся і довго лежу та слухаю як у напівсні чи напів маренні стогнуть у кімнаті напівлюди, а мені здається, що я десь далеко— далеко, там, де ревуть зубри і кличуть мене, колись кавказьку людину до себе у гості…

— Кажеш, мої нині в Черкеську? — перепитав, повернувшись до дійсності. — Дружина вже має чоловіка? Це, скажу тобі, добре, дуже добре. Я радий за Мамаджан, що на старості вона не буде самотньою. Хай доточить Аллах їй віку та всіх гараздів. А син мій, кажеш, директор школи? Теж добре. Молодець, Степан, діток вчити — свята справа. Ти навіть не уявляєш яким бальзамом окропив мою душу, яка все ще чомусь жива. Тепер я в спокої доживатиму свого віку. Та й жити треба — іншого дано. Тому живу і буду жити, все інше — у волі Аллаха. Послав Він випробування — витримаю їх. Зрештою, Він батько і дітям посилає лише такі випробування, які можна витримати. І страждання. Без них людське життя ніби й неповноцінне. Чи не так? Не погодитись з ним я не міг.

Проводжаючи мене Урмат якось дошкутильгав до колишнього КПП на своїх обрубках і спинився перепочити.

Стояв передо мною маленький, увесь зісохлий, ледве тримаючись на своїх обрубках ніг, вщепірившись у милиці руками, на яких, я загледів, лишилося по два пальці. (Проказа викликає некроз кінцівок, тож пальці рук та ніг потихеньку мертвіють і відпадають). Безброве лице його було вже достоту спотвореним, якимось деформованим, але очі все так же яріли чистим світлом.

Наче зрозумівши, що я з жалем дивлюся на нього і думаю із співчуттям про нього, нещасного, навічно запротореного до резервації, Урмат процитував мені на прощання свого улюбленого поета Омара Хайяма, чиї рубаї він знав напам’ять:

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,

Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:

Того, що суджене, боятися не треба.

Боюсь неправедно прожити на землі…

Звідтоді, після відвідання заповідника прокази із живими мерцями, єдине, що я боюся, це, як сказав все той же Омар Хайяма, "неправедно прожити на Землі".